**UNIVERSITATEA BABEȘ-BOLYAI,**
**CLUJ-NAPOCA**
**FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOSOFIE**
**ȘCOALA DOCTORALĂ „ISTORIE. CIVILIZAȚIE. CULTURĂ”**

# *Ecclesiastical Education in the Reformed Deanery of Odorheiu Secuiesc from the 17th Century to the First Four Decades of the 19th Century, as Reflected in the Records of Ecclesiastical Visitations*

Conducător științific:
Prof. univ. dr. Rüsz-Fogarasi Enikő

Candidat:
Sipos István

Cluj-Napoca
anul 2026

**UNIVERSITATEA BABEȘ-BOLYAI,**
**CLUJ-NAPOCA**
**FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOSOFIE**
**ȘCOALA DOCTORALĂ „ISTORIE. CIVILIZAȚIE. CULTURĂ”**

# *Învățământul ecleziastic în protopopiatul reformat Odorheiu Secuiesc din secolul al 17-lea până în primele patru decenii ale secolului al 19-lea, reflectat în registrele vizitațiilor canonice*

Conducător științific:
Prof. univ. dr. Rüsz-Fogarasi Enikő

Candidat:
Sipos István

Cluj-Napoca
anul 2026

**BABEŞ-BOLYAI TUDOMÁNYEGYETEM,**
**KOLOZSVÁR**
**TÖRTÉNELEM ÉS FILOZÓFIA KAR**
**TÖRTÉNELEM, CIVILIZÁCIÓ, KULTÚRA DOKTORI ISKOLA**

# *Egyházi oktatás az udvarhelyi református egyházmegyében a 17. századtól a 19. század első négy évtizedéig az egyházi vizitációs jegyzőkönyvek tükrében*

Szakirányító:
Prof. univ. dr. Rüsz-Fogarasi Enikő

Doktorjelölt:
Sipos István

Kolozsvár
2026

**TARTALOMJEGYZÉK**

**BEVEZETÉS** 7

**I. KUTATÁSI IRÁNYZATOK** 9

I.1. Téma irodalma 9

I.2. Források és módszer 12

**II. AZ EGYHÁZI OKTATÁS A MAGYAR KIRÁLYSÁG KORÁBAN (1000–1526)** 15

II.1. Az egyház és oktatás helyzete a Magyar Királyságban a reformáció előtt……. 15

II.1.1. Az oktatás az Árpád-ház korában…….15

II.1.2. Az oktatás a reneszánsz és a humanizmus korában……. 21

II.2. Az egyház helyzete a Székelyföldön a reformáció előtt …… 23

II.3. A reformáció hatása Erdélyben ……..25

**III. A PROTESTÁNS OKTATÁS HELYZETE AZ ERDÉLYI FEJEDELEMSÉG KORÁBAN (1526–1690)** ……. 32

III.1. A reformáció hatása a székelyföldi oktatás alakulására ……32

III.2. A protestáns iskolarendszer: unitárius, református ……....37

III.3. Udvarhelyszék protestáns iskolái ……...39

**IV. A FELVILÁGOSULT ABSZOLUTIZMUS OKTATÁSPOLITIKÁJÁNAK HATÁSA A SZÉKELYFÖLDI PROTESTÁNS OKTATÁSRA NÉZVE (18–19. SZÁZAD ELSŐ FELE)**

IV.1. Állami oktatáspolitika és a protestáns oktatás kereteinek átalakulása …….. 42

IV.2. Az oktatás gyakorlata, társadalmi háttere és eredményessége a Székelyföldön ….. 45

**V. EGYHÁZI OKTATÁS AZ UDVARHELYI REFORMÁTUS EGYHÁZMEGYÉBEN A 17. SZÁZADTÓL A 19. SZÁZAD ELSŐ NÉGY ÉVTIZEDÉIG AZ ESPERESI HIVATAL LEVÉLTÁRÁBAN TALÁLHATÓ PROTOKOLLUMOK ALAPJÁN** ……. 52

V.1. Az Udvarhelyi Református Egyházmegye kialakulása …….. 52

V.2. Vizitáció az Udvarhelyi Református Egyházmegyében ……. 55

V.3. Vizitáció és egyházszervezés: az Udvarhelyi Református Egyházmegye vizitációs kérdőpontjainak történeti elemzése (17–19. század) …….. 59

V.3.1. A 17–18. századi kérdőpontok szerkezete és tartalma …… 62

V.3.2. A 19. század első felének kérdőpontjai …… 63

V.3.3. Az erdélyi református és unitárius egyházban a 17-18. századokban használt kérdőpontok összehasonlítása ……. 68
V.4. Az egyházközségek vizsgálata a protokollumok oktatásra vonatkozó feljegyzéseinek tükrében …….. 73
V.4.1. Agyagfalva …… 76
V.4.2. Alsóboldogfalva …… 78
V.4.3. Alsórákos …….. 78
V.4.4. Árvátfalva ……. 80
V.4.5. Bágy …….. 81
V.4.6. Betfalva ……. 83
V.4.7. Bikafalva ……... 84
V.4.8. Bögöz …… 85
V.4.9. Bözöd …..…….. 86
V.4.10. Csekefalva ……... 88
V.4.11. Dálya ……... 89
V.4.12. Ége …….. 91
V.4.13. Etéd ……. 92
V.4.14. Farcád ……. 93
V.4.15. Fehéregyháza …….. 94
V.4.16. Felek ……... 95
V.4.17. Felsőboldogfalva ……. 96
V.4.18. Fiatfalva …….. 98
V.4.19. Héjjasfalva …….. 99
V.4.20. Hévíz ……. 100
V.4.21. Hodgya …….. 101
V.4.22. Homoródszentmárton ……... 103
V.4.23. Kányád …….. 104
V.4.24. Kecset és Kisfalud ……. 105
V.4.25. Keresztúr ……... 107
V.4.26. Kisbún ……... 109
V.4.27. Kisgalambfalva ……. 110

V.4.28. Kissolymos ……... 111
V.4.29. Kőrispatak ……. 113
V.4.30. Küsmőd ……. 113
V.4.31. Mátisfalva ……. 115
V.4.32. Miklósfalva ……... 116
V.4.33. Mogyorós …….. 116
V.4.34. Moha ……. 117
V.4.35. Muzsna …….. 119
V.4.36. Nagybún …… 121
V.4.37. Nagygalambfalva …….. 122
V.4.38. Nagysolymos …… 124
V.4.39. Ócfalva …….. 125
V.4.40. Parajd …… 126
V.4.41. Patakfalva ……. 129
V.4.42. Petek ……. 130
V.4.43. Rugonfalva …… 132
V.4.44. Sándorfalva ……... 133
V.4.45. Sárpatak …… 134
V.4.46. Siklód …… 136
V.4.47. Siménfalva …… 137
V.4.48. Sófalva …….. 138
V.4.49. Sükő …….. 140
V.4.50. Szederjes ……... 141
V.4.51. Székelyszenterzsébet …… 134
V.4.52. Homoródszentlászló és Miklósfalva ……. 145
V.4.53. Szolokma …….. 146
V.4.54. Telekfalva ……. 148
V.4.55. Újszékely …….. 149
V.4.56. Voldorf …….. 151
V.5. Az Udvarhelyi Református Egyházmegye falusi iskolarendszerének működési sajátosságai és fejlődési tendenciái a települési vizsgálatok tükrében ……. 152

V.6. A tanító fogadása, választása, kihelyezése …… 158
V.7. A tanító feladatai, feladatköre ……... 162
V.8. Egyházfegyelmi gyakorlat és szabályozás. A tanítók viselkedése …… 166
V.8.1. Az erkölcsi magatartás normái és megszegésük ……. 167
V.8.2. A viselkedési konfliktusok típusai és kezelésük ……. 168
V.8.3. Egyházfegyelmi mechanizmusok és azok fejlődése ……... 169
V.8.4. A mesteri viselkedés normarendszerének hosszú távú következményei … 171
V.8.5. A lelkészi és tanítói családok egyházjogi megítélése …… 173
V.9. Lelkész–tanító viszonya a 18. század folyamán és a századfordulón …… 174
V.9.1. A viszony társadalmi és intézményi kontextusa ……. 175
V.9.2. Etéd esete (1795–1796): a pap–tanító viszony tipikus példája ……... 177
V.9.3. Egyéb esetek: Bikafalva, Újszékely, Siklód ……... 179
V.9.4. Családi dimenziók: a bikafalvi papné és mesterné viszálya (1804) …… 179
V.9.5. Vizitációk és felelősség: az iskola működésének értékelése ……... 181
V.9.6. A tanítói szerep alakulása és professzionalizálódása …….. 182
V.9.7. A konfliktus típusainak összehasonlítása és strukturális hátterük …….. 183
V.9.8. A tanító és pap kapcsolatának aszimmetriája és annak feloldási kísérletei 185
V.9.9. Női szereplők a konfliktusban …… 186
V.9.10. A pap-tanító viszony történeti jelentősége és következményei …… 187
V.10. Az iskolaház kérdése ……. 189
V.11. Oktatott tantárgyak …….. 193
V.12. Tanítói javadalmazás …….. 198
V.13. Dáné Zsigmond – egy székely tanító élete és öröksége …….. 204
**VI. ÖSSZEGZÉS** …… 207
**VII. RÖVIDÍTÉSEK** …….. 218
**VIII. ILLUSZTRÁCIÓK JEGYZÉKE** …… 219
**IX. FELHASZNÁLT FORRÁSOK** …….. 220
**X. BIBLIOGRÁFIA** ……... 222
**XI. MELLÉKLET** …….. 244

# INTRODUCTION

The ecclesiastical education in the Udvarhely Reformed Diocese between the 17th and the first four decades of the 19th century was not merely a religious institution but a pivotal determinant of the social and cultural life in Transylvanian Székely Land. Following the Reformation, Protestant denominations – particularly the Reformed Church – took upon themselves the critical task of disseminating literacy, establishing school networks, and fostering the cultural fabric of local communities.

In Székely Land, education has traditionally held profound social value. The Székely society's unique legal and social systems, combined with communal liberties, nurtured the spread of literacy and the institutionalization of schooling. Education functioned not just as a mechanism for social mobility but also as a pillar of communal self-organization and identity preservation. Reformed Church schools by the 17th and 18th centuries emerged as central hubs of educational and cultural activity, providing foundational lessons in reading and writing alongside spiritual teachings.

The organizational structure and operation of the Transylvanian Reformed Diocese were intrinsically linked to schooling. The ecclesiastical administration bore responsibility for maintaining parish and diocesan schools, appointing schoolmasters, and overseeing educational quality. Canonical visitations played a significant role, during which church leaders regularly inspected congregations for their religious, moral, and educational conditions. The detailed records from these visitations provide invaluable insights into the history of ecclesiastical education.

This study aims to analyze the ecclesiastical education in the Udvarhely Reformed Diocese from the 17th century through the first four decades of the 19th century, primarily based on the diocesan visitation records. This timeframe was particularly crucial, as the Protestant educational system underwent significant transformation under the influences of the Reformation, the principality's religious policies, and the educational reforms introduced during Habsburg rule.

The Udvarhely Reformed Diocese represents an exemplary case for such examination, given the Reformed Church's substantial influence and its extensive school network within the region. For local communities, schools were not only centers of learning but also critical agents in organizing communal life. The role of teachers extended beyond pedagogy to include responsibilities such as cantor duties, record-keeping, and community leadership, thereby enhancing their social importance.

The visitation records serve as a rich primary source, meticulously documenting the state of parish life, school operations, the activities of teachers, and community attitudes toward education. These records enable a multifaceted exploration of education – not merely within institutional history but also concerning daily educational practices and social dynamics within Székely society. Special attention is devoted to the differentiation and emergence of the teaching profession, as well as the evolving relationships between teachers, pastors, and local communities.

The period under study provides an ideal window to follow the evolution of ecclesiastical schooling from the early modern period to the beginnings of modern educational systems, tracing the intertwined processes shaping education within this unique regional and cultural setting.

Through this research, we aim to contribute to a deeper understanding of the Protestant educational history in Transylvania and offer a nuanced portrait of the cultural dynamics in Székely Land during the early modern and Enlightenment eras.

## I. RESEARCH DIRECTIONS

The history of Protestant education in Transylvania stands as a prominent yet partially explored domain within cultural and ecclesiastical historical studies. Though significant scholarly works have emerged over recent decades addressing various facets of church and educational history in the region, a comprehensive and detailed treatment of Reformed education, particularly in the rural districts of Székely Land, remains wanting.

This is especially evident in the study of village schools, elementary education mechanisms, and the wealth of educational data preserved in episcopal visitation protocols. These sources offer unparalleled opportunities to reconstruct the contours of a seldom-studied educational milieu.

The existing literature primarily approaches the early modern educational history of Transylvania through church and cultural history lenses. The Reformation ushered in a pivotal transformation, situating literacy promotion, mother-tongue Bible reading, and organized schooling networks at the forefront of the Reformed Church's mission. Consequently, education solidified its status as a cornerstone institutional and cultural responsibility for the Reformed faith.

Among the landmark works is the monograph by István Juhász, which painstakingly uncovers the formation and organizational structures of Székely dioceses. The publication of visitation records

from the Orbán Reformed Diocese by Árpád Csáki and Enikő Szőcsné Gazda established a foundation for source-based investigations. Other significant contributions include editions of visitation protocols from the Hunyad-Zaránd Diocese, Küküllő Diocese, and Sepsi Diocese by scholars such as Dezső Buzogány, Sándor Előd Ősz, and Vilmos József Kolumbán.

While most Hungarian and Transylvanian Protestant education research has centered on larger urban centers such as Nagyenyed, Kolozsvár, or Marosvásárhely, rural elementary schools and community-based education systems have garnered comparatively less attention, especially within the Székely regions, an area underrepresented in the scholarly discourse. However, the past two decades have marked increased efforts to illuminate these neglected sectors.

Historical and ecclesiastical studies by local historians and researchers have played a crucial role in enriching the understanding of educational conditions in the Udvarhely Reformed Diocese. Explorations into teaching personnel, community engagement with education, and the interplay of social structures provide invaluable context and nuances.

This dissertation aims to fill the lacunae in our understanding of educational realities in the Udvarhely Diocese by extensive examination of visitation protocols and associated documentary resources. The study critically delves into organizational frameworks, pedagogical roles, school operations, and community attitudes to education.

The principal primary sources remain the Episcopal visitation manuscripts held in the archives of the Udvarhely Reformed Diocese. These visitation records possess an ordered uniformity that presents the conditions of parishes in a systematic manner, with detailed concerns of ecclesiastical discipline, educational efficacy, and communal involvement.

Combining qualitative text analysis with quantitative data extracted from the protocols – such as numbers of teachers and schools – this research paints a dynamic picture of longitudinal educational development across the Székely villages. Attention to historical-political-economic contexts allows a more comprehensive understanding of the transformation of Protestant education under the influence of the Reformation, principality policies, and Habsburg schooling reforms.

## II. THE CHURCH EDUCATION IN THE KINGDOM OF HUNGARY PERIOD (1000–1526)

### II.1. The Position of the Church and Education in the Kingdom of Hungary Before the Reformation

The history of the Kingdom of Hungary is inseparably entwined with that of the Church. Throughout the Middle Ages, ecclesiastical institutions, especially the Catholic Church, exerted profound influence on political, economic, and intellectual spheres. Prior to the Reformation, the Church was not solely a religious authority but also bore considerable social power.

The Catholic Church acted as the principal engine of cultural activity and was the primary organizer and controller of education in the kingdom. Cathedral, monastic, and parish schools served as the centres of educational endeavors, typically under Church supervision. Only in exceptional cases were schools founded by feudal lords or secular dignitaries, but even these functioned under ecclesiastical authority.

Among monastic reforms, the Kingdom of Hungary aligned primarily with the Gorze (Lotharingian) Benedictine movement, favoring a close relationship with secular rulers and nobility. The establishment of churches and monasteries preceded state formation and provided essential education for officials. By the early 11$^{th}$ century, monastic schooling was established, exemplified by the St. Martin Hill Abbey, whose monks were invited by Prince Géza in 996 after conversions in Bohemia and Poland.

King Stephen’s coronation marked the rise of a reorganizing society, with the dual tasks of establishing a feudal state and Christianizing the Magyars to integrate into European Christendom. He founded numerous Benedictine monasteries, where abbots provided education aligned with clerical literacy standards.

He also established two archbishoprics (Esztergom and Kalocsa) and eight dioceses, including Gyulafehérvár, where cathedral schools operated. Other institutions, such as the Pécsvárad, Zalavár, Bakonybél, and Zobor monasteries, gave a lower level of education mostly aimed at clerical duties. The students ranged from the wealthy to the less fortunate, who could obtain training in Latin grammar, reading of holy texts, and other ecclesiastical disciplines. Higher education abroad, particularly in Paris, also influenced the Hungarian clerical elite, contributing to literary and scientific development.

The educational framework generally followed the trivium model – grammar, rhetoric, and logic – alongside early instruction in astronomical and calendrical sciences (computus). Cathedral schools became well-established from the 11th through the 14th centuries, supporting the training requirements for priests and the nobility's offspring.

### II.1.2. Education During the Renaissance and Humanism

The 14th century initiated profound transformations in European society and the Church, challenging traditional structures. The separation of clerical status and learnedness led to the emergence of the literatus (scholarly layperson). Humanist teachings began to permeate cathedral and parish schools, introducing classical Latin literature and broader cultural curricula.

By the late fifteenth century, humanist ideals had cast their influence over Hungary's educational landscape, promoting secular learning alongside traditional ecclesiastical curriculum. Royal courts, especially under King Matthias Corvinus, supported humanist scholars and the proliferation of arts and sciences.

## II.2. The Position of the Church in Székely Land Before the Reformation

Before the advent of the Reformation, the Church in Székely Land was characterized by medieval Catholic traditions intertwined with local community structures. Székely Land existed as a unique territorial entity within the broader Kingdom of Hungary, embodying a fusion of Eastern Byzantine and Western Roman Christian cultures, shaped by the local ethnic, economic, and social particularities.

The establishment of diocesan and secular administrative frameworks during the Árpádian kingship was firmly rooted here. The system of Székely seats (székek/scaune), alongside county systems, integrated the region into regional and national governance.

Colonial policies extended special privileges to the Saxons, who settled in areas proximate to Székely Land. These urban communities evolved into local centres of economic and cultural vitality, contributing Western European urban-patriciate institutions.

The earliest surviving ecclesiastical records, notably the papal tithe registers of 1332–1337, document 586 parishes in Transylvania, with a notable presence of 163 parishes in Székely Land, evidencing a structured church network.

Despite Székely Land's relative isolation, diverse trade connections extended to the Hungarian counties, Saxon settlements, and Moldavia, facilitating cultural and economic exchange.

Prior to the Reformation, higher education access in Székely Land was limited, as evidenced by low numbers of students attending foreign universities compared to Transylvanian urban centres like Brassó and Nagyszeben.

### II.3. The Impact of the Reformation in Transylvania

The early 16th century witnessed the spread of Reformation ideas, initially propagated in German-speaking towns, penetrating also parts of the Hungarian lands and the Partium. Within Transylvania, the stability of religious pluralism was remarkable, avoiding the religious wars of Western Europe.

The 1557, 1564, and 1568 Diets of Transylvania established the principle of religious tolerance, granting four recognized denominations – Catholic, Lutheran, Reformed, and Unitarian – the right to practice their faith freely.

Reformation clergy, such as Johannes Honterus in Brassó, played instrumental roles in disseminating Protestant teachings and founding educational institutions with printing presses and methodical textbooks.

The socioreligious makeup of Székely Land diversified significantly. While the Saxons embraced Lutheranism, the Hungarian majority increasingly adhered to Calvinism and Unitarianism. Support from Székely nobility, such as the Daczó family in Sepsiszentgyörgy, further entrenched Protestantism.

Meanwhile, Catholic revivalism persisted, fostered partly by Jesuit missions, especially around Székelyudvarhely.

Acknowledging the pluralism, Transylvania exemplified a multiconfessional society with overlapping faith communities coexisting, albeit with tensions.

# III. THE SITUATION OF PROTESTANT EDUCATION IN THE PRINCIPALITY OF TRANSYLVANIA (1526–1690)

## III.1. The Influence of the Reformation on the Development of Education in Székely Land

The 16th and 17th centuries in the Kingdom of Hungary were marked by territorial fragmentation and religious division, shaped by Ottoman occupation, Habsburg rule, and the autonomous Principality of Transylvania. Concurrently, Reformation doctrines spread rapidly, embedding themselves in different social strata and institutionalizing Lutheran and Reformed Churches alongside Catholicism.

In Udvarhelyszék, primary source material on the Reformation's progress remains sparse. Nevertheless, church historians reconstruct it through ecclesiastical debates and the formation of Reformed and Unitarian districts. This region uniquely witnessed early coexistence of significant Catholic, Reformed, and Unitarian populations, with Sabbatarian congregations also emergent on its western periphery.

Religious affiliation substantially dictated educational organization. Education predominantly served the nobility while gradually addressing the rising bourgeoisie's needs. By the late 16th century, Reformed theological tenets crystallized official school systems wherein pastoral and ecclesiastical duties intertwined with teaching roles.

Stabilized Catholic and Protestant school networks faced challenges from reformist zeal and denominational conflicts. However, post-Ottoman withdrawal and changing legal statuses in Transylvania from the late 17th century initiated new stages in educational reform and territorial integration, including reconsolidating school systems within formerly Ottoman-dominated zones.

## III.2. The Protestant School System: Unitarian, Reformed

During the 16th century in Transylvania, Latin schools were established and managed notably by Reformed and other Protestant churches. These institutions followed collegiate models, beginning instruction in mother tongues then swiftly transmitting students into Latin literacy and higher studies.

The formal structure recognized a rector leading the school, with preceptor assistance, continuing medieval traditions. These schools contained elementary and advanced levels under one roof, with increasing incorporation of academic content reflecting humanist legacies.

Terminology evolved, as „collegium" replaced „schola" in Protestant contexts, specifying schools offering comprehensive education from basic literacy to theological training, paralleling Catholic counterparts.

The 17th century reflected a transitional epoch where medieval legacies persisted while progressive elements foreshadowed modern educational structures, allowing simultaneous presence of traditional and novel pedagogies.

Curricula similarities persisted across Catholic and Protestant middle schools, centralized on Latin proficiency, classical literature, and moral formation. This confluence sustained Latin culture as a foundation for prodigious educational aspirations lasting till the early 20th century.

### III.3. Protestant Schools in Udvarhelyszék

The Reformation brought transformation to medieval educational institutions, saw the proliferation of rural schools aimed not solely at ecclesiastical or scholarly careers but broadly to educate a wider child population.

Initially, pastors fulfilled teaching duties, but growing capacities allowed communities to employ dedicated schoolmasters (iskolamesters), who increasingly functioned as community intellectual leaders. These masters often undertook cantorial, administrative, and communal organizing roles, broadening their social significance yet often lacking formal higher education.
Inspection records from visitations provide rich detail on school operations, teacher qualifications, and community attitudes toward education. They reveal educational practices and social expectations of instruction within those settings.

The quality of instruction improved notably by the late 17th and early 18th centuries, with many former seminar alumni contributing to village education. Significant numbers of students from Udvarhelyszék's parishes studied at major colleges such as those in Nagyenyed, Marosvásárhely, and Kolozsvár, some becoming teachers themselves.

The ecclesiastical visitation documentation mentions over one hundred seventy teachers and cantors over a span of approximately one-and-a-half centuries, predominantly Reformed and Unitarian, indicating Protestant educational dominance in the region.

Teachers' tenures varied, with strong social mobility often characterized by movement between villages, occasional elevation from teacher to pastor, revealing the hierarchical ecclesiastical career landscape.

Their social statuses were diverse – some from minor nobility, others as ordained ecclesiastics – with teaching representing upward social advancement for many.

## IV. THE IMPACT OF ENLIGHTENED ABSOLUTISM EDUCATIONAL POLICIES ON PROTESTANT EDUCATION IN SZÉKELY LAND (18TH – EARLY 19TH CENTURIES)

### IV.1. State Education Policies and the Transformation of Protestant Educational Frameworks

The 18th century witnessed significant shifts under the centralized governance of the Habsburg monarchy. Empress Maria Theresa enacted successive reforms aimed at consolidating internal unity and enhancing administrative efficiency, including in education, which gradually came under state jurisdiction, moving away from exclusive ecclesiastical or noble oversight.

Education thus became an area of laicized governance, though cooperation with Churches continued under closer state control.

The 1777 proclamation of Ratio Educationis declared the state's responsibility for school supervision. Protestant communities largely resisted full adoption, asserting that education remained a prerogative of church-maintained institutions.

Despite opposition, Ratio Educationis laid foundational frameworks for a unified, state – supervised educational system, introducing classification of subjects by necessity and optionality – a first in Hungarian curriculum design.

However, the document preserved Latin as the primary language of education above elementary levels, relegating Hungarian to an auxiliary role, impeding the prior momentum of Hungarian language instruction. Conversely, German was prioritized as the foremost modern language, positively introducing vernacular foreign language study into curricula.

### IV.2. Educational Practice, Social Background, and Effectiveness in Székely Land

In the latter half of the 18th century, village schools underwent expansion and renewal, spurred by enlightened absolutist educational reforms such as Ratio Educationis and Norma Regia.

Between 1799 and 1839, the number of elementary schools grew moderately in Udvarhelyszék, reflecting increasing societal demand for schooling.

The educational system, however, retained traditional features with varying local performance levels.

Literacy diffusion was broader than in other parts of Hungary and Transylvania due to comparatively dense school networks and better educational conditions, although challenges such as irregular attendance, limited pedagogical innovation, and poor instructional quality delayed attainment of durable literacy.

Social stratification persisted, with many able to read but not write, reflecting the primacy of scripture reading over comprehensive literacy.

Teachers' social origins were mainly from peasant or free Székely stock, offering avenues for upward mobility, albeit often constrained by modest living conditions and strict ecclesiastical discipline.

## V. ECCLESIASTICAL EDUCATION IN THE UDVARHELY REFORMED DIOCESE FROM THE 17TH TO THE FIRST FOUR DECADES OF THE 19TH CENTURY, BASED ON ARCHDEACONRY OFFICE ARCHIVAL PROTOCOLS

### V.1. Formation of the Udvarhely Reformed Diocese

The origins of the ecclesiastical divisions in Székely Land trace back to the mid-13th century, evidenced by surviving charters of archdeacons and sub-archdeacons, revealing the Telegdi archdeaconate’s dominance in the region.

Reconfiguration in the mid-16th century replaced fading episcopal organizations with new, smaller ecclesiastical units.

While sparse documentary data impedes precise tracing of the diocese's foundation, historical records depict intense Catholic-Reformation tensions in Udvarhelyszék, among the sharpest in Transylvania.

The first explicit references date to the 1568 Diet of Torda, affirming religious freedom and shared temple use by various confessions.

Subsequent decrees applying the „majority" and „minority" principle influenced the diocese's development amid persistent feudalistic confessional disputes.

Early comital and canonical registries from 1695, 1705, and 1715 list the diocese's parishes and filiations, showing growth and adjustment.

By the 18th century, the diocese encompassed around 60 parishes, including territories beyond Udvarhelyszék proper.

**V.2. Visitation in the Udvarhely Reformed Diocese**

The canonical visitation (visitacio canonica) was an established form of ecclesiastical oversight traced back to Catholic Church traditions. International scholarship from France, England, and Germany has advanced its typological and social-cultural understanding.

Hungarian scholarship earlier focused primarily on Catholic visitations due to available editions. Protestant churches, particularly the Reformed, adopted the visitation practice in adapted forms.

Visitations were conducted by diocesan officials – bishops or their delegates – inspecting church life, clergy activities, school operations, and congregation finances.

Early mandates ordered annual visitations, evolving by the late 16th century into systematic procedures involving senior clergy checking schoolmasters, preachers, and ecclesiastical servants.

By the 18th and 19th centuries, visitation records became rich historical sources, recording changes in church organization, parish statuses, religious discipline, and educational oversight.

The Udvarhely Reformed Diocese archival protocols, spanning 1644 to early 19th century, include detailed visitation reports. These utilized fixed routes covering all parishes systematically.

Compared to other dioceses, Udvarhely's visitation involved shorter visitation stages and often multiple parishes inspected per day, reflecting efficient administrative practices.

## V.3. Visitation and Church Organization: Historical Analysis of Visitation Questionnaires in the Udvarhely Reformed Diocese (17th – 19th centuries)

The visitation institution became a pivotal instrument of Reformed church governance in early modern Transylvania, evolving from Catholic antecedents into an archidiaconal (particular) visitation system overseeing religious, moral, educational, and economic matters in parishes.

Visitation questionnaires evolved to reflect shifting priorities and communal transformations over two centuries.

The earliest known questionnaires, attributed to Archdeacon Mihály Nánási (1696–1706), combined moral evaluation of preachers and schoolmasters with financial and administrative questions, including household composition.

The eighteenth century visitation emphases were strongly normative and moralistic, containing detailed queries about temperance, church attendance, teaching diligence, relationships with suspicious persons, and observance of church customs.

By the early 19th century, visitation questions had become more formalized and institutional, focusing on proper administration, financial accountability, register keeping, and equitable payment of ecclesiastical office holders. Visitation also functioned as a communal ritual involving ministers, presbyters, justices, and laity, embodying collective oversight and societal regulation.

This transition signals broader ecclesiastical centralization and professionalization amidst social change, with moral oversight gradually ceding ground to organizational and administrative concerns.

### V.3.1. The Structure and Content of the 17th – 18th Century Visitation Questionnaires

The visitation questionnaires of the 17th and 18th centuries primarily reflected a strong focus on personal morality, religious practice, and community comportment. The inspection centered on the lifestyle, habits, and spiritual fidelity of pastors and schoolmasters, alongside their roles within the communal framework.

Questions probed the diligence of attendance at church, engagement in sacramental practice, avoidance of drunkenness and profane speech, and relationships with suspect individuals.

The schoolmaster was evaluated not only as a teacher but also as a moral exemplar, whose conduct was expected to inspire and uphold communal norms.

The questionnaires' tone was normative and at times paternalistic, emphasizing correction and communal discipline. They reveal a society governed by shared moral ordinances, where ecclesiastical oversight served both as control and purification.

### V.3.2. The Questionnaires of the Early 19th Century

By the early 19th century, visitation questionnaires had evolved to adopt a more formalized and institutional character. The scope expanded to include administrative governance, financial stewardship, record-keeping, and the legal order of parishes.

The questionnaires separated evaluations of pastors, schoolmasters, and church councils, focusing on the faithful execution of duties, proper collection of revenues, and overall parish coherence.

Religious adherence and moral surveillance remained priorities but were embedded within a framework of ecclesiastical administration and accountability. This progression reflects the growing professionalization and centralization within church governance.

Specific queries detailed school operation, pupil attendance, curricular offerings, and teacher conduct. The oversight increasingly emphasized institutional function and community well-being alongside individual virtue.

### V.3.3 Comparative Analysis of Visitation Questionnaires Used in the Transylvanian Reformed and Unitarian Churches in the 17th and 18th Centuries

It is pertinent to acknowledge that the following comparison involves varying visitation levels: episcopal for Unitarians and archidiaconal for Reformed. Unitarians' visitation records have been less thoroughly explored, partly due to archival challenges. However, their earliest visitation regulations were promulgated under Bishop Máté Toroczkai in 1614. The Toroczkai visitation statute, spanning sixteen points, aimed comprehensively at church discipline, community oversight, and institutional supervision of clergy and schoolmasters.

Unlike the Reformed questionnaires' pragmatic focus on personal morality of masters and preachers, the Unitarian regulations explicitly addressed school maintenance, master remuneration, and mandated clergy's provision for impoverished children under instruction.

Notably, disciplinary actions against clergy withholding masters' salaries or misconduct were stipulated.

Both church systems regarded the schoolmaster not simply as an instructor, but as a moral and ecclesial figure whose virtuous life was integral to communal health.

Although sharing similarities in moral expectations, the Unitarian visitation demonstrated more advanced institutional concern for school function and welfare, while Reformed protocols concentrated more on individual morality and submission.

This reflects the independent development paths and organizational priorities within these two Transylvanian Protestant traditions during the early modern era.

### V.4. Examination of Congregations Through Education-Related Notes in Protocols

Before delving into individual parish case studies, it is instructive to consider the earliest ecclesiastical references to education in the region. Many settlements within the Udvarhely Reformed Diocese trace their documented origins to medieval times, notably appearing in 14$^{th}$ century papal tithe registers and royal charters.

The „Reader of Udvarhelyszék" compiled by Hermann Gusztáv Mihály and Árpád P. Buzogány enumerates villages recorded in the papal tithe from 1332–1337, many of which later comprised the Udvarhely district.

This book provides a basis for cross-comparison with the number of settlements in the 1557 land conveyance, revealing close correspondences and illustrating the parish-to-village ratio of an average of three villages per parish.

This chapter investigates the educational and ecclesiastical conditions of Reformed parishes in the Udvarhely Diocese from the 17$^{th}$ to the early 19$^{th}$ century, focusing on the multifaceted role of schoolmasters, school operation, and community engagement in education.

Drawing upon seven key archival protocol volumes, including episcopal visitation records and synod decisions, we aim not at comprehensive settlement histories but at a critical historiographical analysis of educational source material.

Education in these rural congregations was not an isolated activity but deeply embedded in community life, with schoolmasters serving as moral exemplars and active participants in liturgical and civic functions.

While many villages maintained functioning schools, financial constraints, moral disputes, pastor-teacher conflicts, and variances in instructional quality also marked the social landscape.

### V.4.4. Summary of Rural Educational Conditions in the Udvarhely Reformed Diocese

The rural schooling system within the Udvarhely Reformed Diocese from the 17$^{th}$ to early 19$^{th}$ centuries exhibited considerable diversity and complexity, shaped by local social, economic, and ecclesiastical realities.

While many villages maintained operating schools, often under the supervision and financial support of their congregations, significant challenges persisted. These included teacher shortages, intermittent school operation, infrastructural deficiencies, and occasional conflicts between pastors and schoolmasters.

Schoolmasters in these communities were multifaceted figures, serving both as educators and as exemplars of religious and moral conduct. Their responsibilities commonly extended beyond instruction to include roles as cantors, record keepers, and community figures.

Financially, schools relied heavily on in-kind contributions – such as grain, firewood, and labor – from local parishioners, supplemented in some cases by monetary gifts or legacies. The adequacy of such support varied widely with the prosperity and cohesion of each community.

Visitation protocols reveal the attentive church oversight aimed at ensuring educational continuity, teaching quality, and moral discipline, while highlighting the practical limits imposed by local conditions.

Overall, the rural education system was not a monolithic institution but a dynamic network rooted in local agency, ecclesiastical regulation, and communal participation, forming an essential pillar of Székely social and cultural life.

## V.5. Operational Characteristics and Development Tendencies of the Udvarhely Reformed Diocese's Rural School System

Analysis of individual village cases reveals that the educational system of the Udvarhely Reformed Diocese was neither uniform nor static. Rather, it reflected a gradual progression toward better organization and regulation, differing in pace across settlements.

Strong, well-established communities exhibited stable schooling with consistent teaching personnel, regular attendance, and sustained financial support. In these communities, schools served as cultural and social hubs, reinforcing religious and moral norms, with visitation reports focusing on improvement and expansion.

Conversely, smaller or economically weaker parishes often faced difficulties in maintaining continuous educational services, experiencing teacher turnover, inadequate infrastructure, and community disputes. Despite such hardships, education was never entirely forsaken, owing to collective parish efforts and administrative oversight.

A noteworthy transformation over this period was the shifting emphasis from purely moral and ritualistic evaluations of schoolmasters to detailed inspections of pedagogical quality and school operation.

Ultimately, the Diocese's rural schools formed a complex mosaic heavily dependent on local conditions, institutional regulations, and social structures, mediating change and continuity in Székely educational culture.

## V.6. Reception, Election, and Placement of the Teacher

Within the Transylvanian Reformed Church, the roles of pastor and schoolmaster were institutionally distinct, with the former ordained clerics and the latter often progressing from seminary education or local training.

Placement and appointment of schoolmasters operated through a carefully regulated process involving both congregational input and diocesan authority. Community petitions (instantiák) for the appointment or removal of teachers reflected local preferences and concerns, while ultimate decisions rested with ecclesiastical hierarchy to maintain order and standards.

Clerical patrons sometimes exerted significant influence, advising or proposing candidates, yet the Church upheld formal procedures ensuring stability and suitability.

The itinerant nature of teaching appointments showcased a dynamic placement system balancing community demands with personnel availability, contributing to both mobility and continuity within the educational network.

### V.7. Duties and Responsibilities of the Teacher

Teachers bore multifaceted roles encompassing education, liturgical participation (cantorship, hymns, bell-ringing), and community leadership.

Defined by ecclesiastical statutes such as the Ruberiánus and Geleji Canons, schoolmasters were expected not only to instruct in reading, writing, and religious catechism but also to live exemplary Christian lives.

The church's oversight was rigorous, including annual visitations evaluating the teacher's pedagogical efficacy, moral conduct, and compliance with duties.

While the initial focus remained on moral behavior and obedience to clergy, the eighteenth and nineteenth centuries witnessed increasing focus on teaching quality, scholarly preparation, and systematic assessment, reflecting the gradual professionalization of the vocation.

### V.8. Ecclesiastical Discipline and the Behavior of Teachers

In the late early modern period, the rural schoolmaster was enjoined to embody not only pedagogical competence but also moral rectitude, serving as an exemplar to the community.

Ecclesiastical regulations, including the Geleji Canons, stipulated strict expectations concerning temperance, decorum, and fidelity to ecclesiastical authority. Transgressions – ranging from intemperance and neglect of teaching duties to disputes with clergy and public scandal – invoked visitation investigations, disciplinary proceedings, and penalties from admonitions to removal from office.

Importantly, the schoolmaster's family, notably wives and children, were subject to scrutiny, as their comportment reflected upon the teacher's standing.

Disputes surrounding teaching responsibilities, such as delayed or omitted liturgical duties (e.g., bell-ringing, hymn-leading), highlighted the multifaceted nature of the master's role and the community's high expectations.

Such conflicts often mirrored broader tensions between pastoral and teaching offices, including matters of authority, remuneration, and social status.

Over the 18th and 19th centuries, disciplinary processes became more systematized, incorporating testimonies, written accusations, and formal adjudications.

Despite increasing recognition of teaching as a profession, the schoolmaster remained subject to stringent ecclesiastical oversight and social constraints, embodying a tension between status and subordination.

### V.9. The Pastor-Teacher Relationship in the 18th Century and the Turn of the Century

The dynamic between pastor and teacher in the Reformed Székely communities was complex, blending hierarchical subordination with evolving assertions of teacher autonomy as the 18th century waned.

Conflicts often arose from overlapping roles, material concerns, and social ambitions, with teachers increasingly seeking recognition and equitable status alongside pastors.

Notable disputes such as the Etéd case (1795–1796) exemplify challenges to pastoral authority by assertive schoolmasters, resulting in ecclesiastical sanctions affirming clerical primacy.

Family-related conflicts, like the well-documented Bikafalva scandal (1804), revealed that domestic discord within church officials' households impacted communal morale and church order.

The pastor-teacher relationship profoundly influenced not only educational quality but also social cohesion, with collaboration or discord shaping parish life.

### V.10. The Question of the Schoolhouse

The physical infrastructure of rural schools remained a persistent concern, with visitation records detailing the poor conditions of school buildings and the pressing need for suitable classrooms.

Church authorities linked the dignity and effectiveness of education to tangible, well-maintained schoolhouses, often mandating renovations or new constructions.

Prolonged neglect or inadequacy of school facilities could lead to decreased attendance and educational quality, compelling intervention by ecclesiastical and communal authorities.

Schoolhouses thus held both symbolic and practical significance, serving as the physical locus for instruction, communal identity, and religious formation.

### V.11. Taught Subjects

The curriculum in Udvarhely Reformed Diocese schools from the late eighteenth to mid-nineteenth centuries witnessed gradual enrichment and structuring, adapting to emerging pedagogical and cultural imperatives.

Core subjects remained foundational: reading, writing, arithmetic, catechism, biblical history, prayers, and hymn singing – forming the pillars of religious literacy and moral formation.

From the 1830s, supplemental instruction expanded to include geography, national history, moral regulations, and occasionally rudimentary natural sciences or liturgical knowledge.

Evidence of common pedagogical standards emerges from visitation reports, marking student progress with repeated phrases lauding diligence and comportment, reflective of communal teaching ethos.

Teacher competence and enthusiasm, community support, and student attendance critically influenced the quality and breadth of instruction.

### V.12. Teacher Remuneration

Schoolmasters' livelihoods relied predominantly on in-kind contributions – grain, firewood, bread, and occasionally monetary gifts – regulated by local conventions.

Complications often arose from inconsistent payments, disputes over shares between old and new teachers, and conflicts with clergy regarding salary portions.

Records indicate regional disparities, with teachers in the Udvarhely Diocese generally receiving lower remunerations compared to those in more affluent neighbouring dioceses.

Frustrations over delayed or insufficient compensation were common, prompting legal actions or ecclesiastical interventions.

The multifaceted remuneration system, often blending ecclesiastical stipendia with community obligations, attested to the precarious social status of teachers despite their crucial communal functions.

### V.13. Dáné Zsigmond – A Székely Teacher's Life and Legacy

The figure of Dáné Zsigmond, a schoolmaster active from the late eighteenth into the early nineteenth century within the Udvarhely district, embodies the complex social and educational dynamics of Székely rural communities.

Emerging from a modest noble lineage, Dáné's career spanned decades, initially marked by dedicated service and community esteem, though later shadowed by declining pedagogical rigor and personal controversies.

Archival records reveal disciplinary actions, legal disputes, and community tensions, underscoring the multifarious challenges faced by rural teachers balancing pedagogical expectations and socio-economic realities.

Dáné's legacy illustrates the lived experience of schoolmasters, not as illustrious savants but as everyday facilitators of literacy, moral instruction, and communal cohesion amid normative and material challenges.

## VI. SUMMARY

This study has undertaken a comprehensive examination of ecclesiastical education in the Udvarhely Reformed Diocese from the seventeenth through the early nineteenth centuries, centered on canonical visitation records.

The complex interplay between ecclesiastical norms, local practices, and communal relations emerges as a defining feature, challenging simplistic or monolithic portrayals of early modern Protestant education.

Education was deeply woven into Székely communal life, with schoolmasters serving multifaceted roles beyond instruction, encompassing religious, social, and administrative functions.

The heterogeneous development of schools across parishes reflected economic disparities, social structures, and episcopal supervision, producing an intricate mosaic of educational provision.

Despite recurring tensions – material deficits, personnel instability, pastor-teacher conflicts – schools persisted as vital expressions of confessional identity, social cohesion, and cultural transmission.

The progression from predominantly moral and religious schooling towards more structured, professional, and pedagogically diverse institutions parallels broader socio-political and cultural shifts.

Visitation records portrayed both a normative ideal and the pragmatic realities of education, depicting a system of oversight, adaptation, and gradual modernization within enduring local agency.

This research enriches understanding of Transylvanian Protestant education and underlines the significance of community-based schooling in shaping early modern Székely society.

## IX. SURSES

**Levéltári források:**

UREL 7 – Udvarhelyi Református Egyházmegye Levéltára Protokollum 7.
UREL 15 – Udvarhelyi Református Egyházmegye Levéltára Protokollum 15.
UREL 16 – Udvarhelyi Református Egyházmegye Levéltára Protokollum 16.
UREL – Udvarhelyi Református Egyházmegye Levéltára, 1839-ben írt Protokollum
Román Nemzeti Levéltár Hargita Megyei Levéltára, Csíkszereda, 47. fond, Székelykeresztúr, református anyakönyvek.
Hargita megyei levéltár:

- Hargita Fond: 293 – Parohia Reformată Cristuru Secuiesc, Székelykeresztúri Református Egyházközség iratai, 1674–1948.
- Hargita Fond 289 – Parohia Reformată Forţeni, Farcádi Református Egyházközség iratai, 1633–1854.

**Internetes, kiadott források:**


1. Albert Dávid: Lapok az újjáéledt székelyudvarhelyi Református Kollégium történetéből. In: *Magiszter* I, 2001/2, 94–101. https://epa.oszk.hu/03900/03976/00056/pdf/ Utolsó letöltés: 2026.04.14.
2. Gidó Csaba-Róth András Lajos, Róth Edith, Tóth Levente: Iskolatörténeti adalékok az udvarhelyi református egyházmegyéből. In: *Magiszter* III, 2005/2, 115–125. https://epa.oszk.hu/03900/03976/00049/pdf/ Utolsó letöltés: 2025. 04. 13.
3. Gidó Csaba-Róth András Lajos, Róth Edith, Tóth Levente: Iskolatörténeti adalékok az udvarhelyi református egyházmegyéből. In: *Magiszter* III, 2005/4, 42–54. https://epa.oszk.hu/03900/03976/00051/pdf/ Utolsó letöltés: 2025. 04. 13.
4. Gidó Csaba – Róth András Lajos – Róth Edith – Tóth Levente: Iskolatörténeti adalékok az udvarhelyi református egyházmegyéből. In: *Magiszter* I, 2003/4, 101–112. https://epa.oszk.hu/03900/03976/00058/pdf/ Utolsó letöltés: 2025. 04. 13.

5. Gidó Csaba – Róth András Lajos – Róth Edith – Tóth Levente: Iskolatörténeti adalékok az udvarhelyi református egyházmegyéből II. In: *Magiszter* II, 2004/3, 118–139. https://epa.oszk.hu/03900/03976/00053/pdf/EPA03976_magiszter_2004_3_118-139.pdf Utolsó letöltés: 2025.04.13.
6. Jakó Zsigmond: *Erdélyi okmánytár II. (1301– 1339)*. Magyar Országos Levéltár, Bp., 2004. https://library.hungaricana.hu/hu/view/MolDigiLib_MOLkiadv2_40/?pg=7&layout=s
7. Lukács Olga: *Bevezetés az erdélyi református iskolatörténetbe,* Kolozsvár, Egyetemi Műhely Kiadó, 2008. 11. (tanulmányozva: https://www.scribd.com/document/562973685/Lukacs-Olga-Bevezetes-az-erdelyi-reformatus-iskolatortenetbe , utolsó megnyitás: 2024. 06. 20.)

## X. BIBLIOGRÁFIA


1. Adriányi Gábor: *Az egyháztörténet kézikönyve.* Szent István Társulat, Bp., 2000.
2. Albert B. Gábor: *A nevelés történeti és elméleti alapjai.* Kaposvári Egyetem. Kaposvár, 2011.
3. Albert Dávid: Népoktatás a két Homoród mentén a 16. századtól a 19. század közepéig. In: Cseke Péter, Hála József (szerk.): *A Homoród füzes partján. Dolgozatok a Székelyföld és a Szászföld határvidékéről*. Csíkszereda, 2000.
4. Albert Dávid: A jogtudó értelmiség Udvarhelyszéken a XVI. század végén és a XVII. század elején. In: *Areopolisz*. Történelmi és társadalomtudományi tanulmányok. Székelyudvarhely, 2001.
5. Albert Dávid: *Székelyudvarhely református és katolikus diáksága 1670–1871*. Szeged, 2005.
6. Balázs Mihály: *Hitújtás és egyházalapítás között: tanulmányok az erdélyi unitarizmus 16–17. századi történetéről.* Magyar Unitárius Egyház. Kvár, 2016.
7. Balogh Judit: A székely nemesség kialakulásának folyamata a 17. század első felében. *Erdélyi Tudományos Füzetek* 254, Az EME Kiadása, Kvár, 2005.
8. Balogh Judit: *Székelyföldi karrierek.* Bp., 2011.
9. Balogh Judit: Reformáció a Székelyföldön. In: *Egyháztörténeti Szemle*, 18 (3), 2017. Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei, Sárospatak.
10. Balogh Judit – Horn Ildikó: Fejedelmi oktatáspolitika és az erdélyi középfokú oktatás. In: *Oktatás Erdélyben – az elmélettől a gyakorlatig, a középkortól a 20. századig. Erdélyi századok*. A Kolozsvári Magyar Történeti Intézet Évkönyve. Erdélyi Műhely Kiadó. Kvár, 2021.
11. Bartis Erika: Csík-, Gyergyó- és Kászonszék iskolatörténete (1540–1848). In: Keszeg Vilmos (szerk.): *Iskolák, iskolamesterek, diákok Erdélyben. Iskola- és oktatástörténeti tanulmányok.* EME. Kvár, 2011.
12. Benkő Samu: *Sorsformáló értelem.* Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1971.
13. Benkő Elek – Demeter István – Székely Attila: *Középkori mezőváros a Székelyföldön.* EME. Kvár, 1997.
14. *Székelyföld története I. A kezdetektől 1562-ig.* Szerk: Benkő Elek – Oborni Teréz. Haáz Rezső Múzeum, Erdélyi Múzeum Egyesület (EME), MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Székelyudvarhely, 2016.
15. Békefi Reming: *A marosvásárhelyi ev. ref. Iskola XVII. századi története.* MTA. Bp., 1900.

16. Boldizsár Zeyk Imre: Adatok Kalotaszeg magyar oktatás- és iskolatörténetéhez. In: Keszeg Vilmos (szerk.): *Iskolák, iskolamesterek, diákok Erdélyben. Iskola- és oktatástörténeti tanulmányok.* EME, Kvár, 2011.
17. Buzogány Dezső (szerk.): A Sepsi Református Egyházmegye vizitációs jegyzőkönyvei 1728–1790. In: *Erdélyi Református Egyháztörténeti Adatok*. Kvár, 2005.
18. Buzogány Dezső: Egyházlátogatási szabályok az erdélyi szászoknál a 16. században In: Kolumbán Vilmos József (szerk.): *A „Recepta religiók" évszázadai Erdélyben*. Egyháztörténeti tanulmányok. A reformáció öröksége 25. Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet. Kvár, 2019.
19. Buzogány Dezső – Ősz Sándor Előd: A hunyad-zarándi református egyházközségek történeti katasztere I. 1686–1807. *Erdélyi Református Egyháztörténeti Adatok* 2/1. Kvár, 2003.
20. Buzogány Dezső – Ősz Sándor Előd: A hunyad-zarándi református egyházközségek történeti katasztere II. 1686–1807. *Erdélyi Református Egyháztörténeti Adatok* 2/2. Kvár, 2005.
21. Buzogány Dezső – Ősz Sándor Előd: A hunyad-zarándi református egyházközségek történeti katasztere III. 1686–1807*, Erdélyi Református Egyháztörténeti Adatok* 2/3. Kvár, 2007.
22. Buzogány Dezső – Ősz Sándor Előd: A Hunyad-Zarándi Református Egyházmegye Parciális Zsinatainak végzései, 1686–1718, 1810–1815. *Erdélyi Református Egyháztörténeti Adatok.* Kvár, 2007.
23. Buzogány Dezső – Ősz Sándor Előd – Tóth Levente: A Küküllői Református Egyházmegye parciális zsinatainak végzései. I. In: *Erdélyi Református Egyháztörténeti Adatok*. EREK. Kvár, 2008.
24. Buzogány Dezső – Ősz Sándor Előd – Tóth Levente: *A történelmi Küküllői Református Egyházmegye gyülekezeteinek történeti katasztere 1648–1800*. I. Ádámos – Dányán. Kvár, 2008.
25. Buzogány Dezső – Ősz Sándor Előd – Tóth Levente: *A történelmi Küküllői Református Egyházmegye gyülekezeteinek történeti katasztere 1648–1800*. II. Désfalva – Kóródszentmárton. Kvár, 2009.
26. Buzogány Dezső: „Kertész az egyház veteményeskertjében". A 16. századi szász iskolarendszer mint analógia a magyar számára. In: Kolumbán Vilmos József (szerk.): *A reformáció öröksége. Egyháztörténeti tanulmányok.* Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet. Kvár, 2018.
27. Coroi Artúr: *Adalék Háromszék iskolatörténetéhez.* EME kiadása. Kvár, 1998.

28. Coroi Artúr: Baróti Cserei János deák élete és pályája. In: Borcsa János (szerk.): *Kézdiszentléleki breviárium.* Ambrózia. Kézdivásárhely, 2009.
29. Csáki Árpád – Szőcsné Gazda Enikő: *Az Orbai Református Egyházmegye vizitációs jegyzőkönyvei I. 1677–1752.* T3 Kiadó. Sepsiszentgyörgy, 2001.
30. Dankanits Ádám, *Adatok Torockai Mátéról,* in: *Acta Historiae Litterarum Hungaricum* 9. 1969.
31. Dankanits Ádám: Az oktatásügy kezdeteiről Székelyföldön. In: *Korunk*. XXXI. évf. 1970. 11.szám. 1734–1735.
32. Dankanits Ádám: *XVI. századi olvasmányok.* Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1974.
33. Demjén Andrea – Nyárádi Zsolt – Sófalvi András: Cercetarea bisericilor medievale în scaunul Odorhei (jud. Harghita). In: *Arheologia Medievală* 7. 2008. 79–119.
34. Dávid György: *Az erdélyi református egyházközség XVII. századbeli képe*. Marosvásárhely, 1931.
35. Demeter Gábor – Tompa László: Társadalmi-gazdasági és demográfiai különbségek statisztikai vizsgálata a 18. századi Erdélyben. In: EME füzetek, 1. EME Kiadó. K-vár, 2024. 119-141.
36. Demény Lajos: Fejedelemkori székely schola-mesterek. In: Tusor Péter (szerk.): *R. Várkonyi Ágnes Emlékkönyv*. Bp., 1998. 281–289.
37. Demény Lajos: *Székely felkelések a XVI. század második felében*. Bukarest, 1976.
38. Derzsi Csongor – Nyárádi Zsolt: A Hodgyai Református Egyházközség levéltárának egyháztörténeti jelentősége, in. *AREOPOLISZ, VII*, Udvarhelyszéki Kulturális Egyesület, Székelyudvarhely, 2007.
39. Dincă, Adinel C.: Az erdélyi szászok elemi oktatása a középkorban. Régi források, új értelmezések. In: *Oktatás Erdélyben – az elmélettől a gyakorlatig, a középkortól a 20. századig. Erdélyi századok*. A Kolozsvári Magyar Történeti Intézet Évkönyve. Erdélyi Műhely Kiadó. Kvár, 2021. 15–45.
40. Egyed Ákos: *Az erdélyi magyarság történetéből. 1790–1914.* Erdélyi Tudományos Füzetek. 243. EME kiadása. Kvár, 2004.
41. *Székelyföld története II. 1562-1867.* Szerk: Egyed Ákos – Hermann Gusztáv Mihály – Oborni Teréz. Haáz Rezső Múzeum, Erdélyi Múzeum Egyesület (EME), MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Székelyudvarhely, 2016.

42. *Magyarország története. 1301-1526.* Szerk.: Engel Pál – Kristó Gyula – Kubinyi András. Osiris Kiadó. Bp., 1998.
43. Forró Albert: Adatok az udvarhelyszéki protestáns népoktatás történetéhez (1700–1850*).* in. *Areopolisz*, IV, Történelmi és társadalomtudományi tanulmányok. Hargita Megyei Kulturális Központ. Csíkszereda – Székelyudvarhely, 2004.
44. F. Romhányi Beatrix: A középkori magyar plébániák és a 14. századi pápai tizedjegyzék. In: *Történelmi Szemle*, LXI. (2019) 3.
45. Gaal György: *Múzsák és erények jegyében.* Unitárius Egyház Kiadó. Kvár, 2001.
46. Gönczi Lajos: *A székelyudvarhelyi ev. ref. Kollégium múltja és jelene.* Becsek Dániel Könyvnyomdája. Székelyudvarhely, 1895.
47. Haáz Ferenc Rezső: *Udvarhelyi tanulmányok.* Haáz Rezső Kulturális Egyesület. Székelyudvarhely, 1994.
48. Hermann Gusztáv Mihály – P. Buzogány Árpád (szerk.): *Udvarhelyszéki olvasókönyv*. Hargita Megyei Hagyományőrzési Forrásközpont, Udvarhelyszék Kulturális Egyesület. Székelyudvarhely, 2008. 22–23.
49. Hermányi Dienes József: *Nagyenyedi demokritus*. Kriterion Könyvkiadó. Buk., 1970.
50. Hermányi Dienes József: *Szépprózai munkái*. Akadémiai Könyvkiadó – Balassi Kiadó. Bp., 1992.
51. Illyés Géza: A református esperes és az egyházmegyei kormányzás a 17. és 18. században. In: *Református Szemle*. 1932. 14. sz. 213–218.
52. Jakab Attila: *A protestáns Erdély. Az erdélyi magyar protestáns egyházak és vallási közösségek társadalmi szerepe,* Bp., Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány, 2005, EÖKIK Műhelytanulmány 11.
53. Jakab Elek – Szádeczky Lajos: Udvarhely vármegye története a legrégibb időktől 1849-ig. Bp., 1901.
54. Jakó Zsigmond: *Írás, könyv, értelmiség.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1976.
55. Jakó Zsigmond – Juhász István: *Nagyenyedi diákok 1662–1848*. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1979.
56. Juhász István: *A székelyföldi református egyházmegyék*. Kvár, 1947.
57. Katona András: Az iskolai felügyelet története Magyarországon I. (1935-ig). *Történelemtanítás. Online történelemdidaktikai folyóirat*. (L.) Új folyam VI. 2015. 3–4. szám.

58. Kelemen Elemér (szerk.): *A tanító a történelem sodrásában.* Tanulmányok a magyar tanítóság 19–20. századi történetéből. Iskolakultúra. Pécs, 2007.
59. Keszeg Vilmos (szerk.): *Iskolák, iskolamesterek, diákok Erdélyben.* EME. Kvár, 2011.
60. Kénosi Tőzsér János – Uzoni Fosztó István: *Az Erdélyi Unitárius Egyház története. I.* Erdélyi Unitárius Egyház. Kvár, 2005.
61. Kénosi Tőzsér János – Uzoni Fosztó István: *Az Erdélyi Unitárius Egyház története. II.* Erdélyi Unitárius Egyház. Kvár, 2009.
62. Kis Ferencz: *A székely-udvarhelyi ev. ref. collegium története*. Becsek D. Könyvnyomdája. Székelyudvarhely. 1873.
63. Koch István: *Az erdélyi szász iskolák a nemzeti fejedelmek korában.* Barcza József könyvnyomdája. Bp., 1906.
64. Kolumbán Vilmos József: A Sepsi Református Egyházmegye vizitációs jegyzőkönyvei 1728–1790, *Erdélyi Református Egyháztörténeti Adatok 3.* Protestáns Teológiai Intézet. Kvár, 2005.
65. Kolumbán Vilmos József: *Backamadarasi Kiss Gergely*. Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, Kvár, 2005.
66. Kolumbán Vilmos József: A Nagysajói Káptalan egyházközségeinek történeti katasztere 1745–1814, *Erdélyi Református Egyháztörténeti Adatok 5.* Protestáns Teológiai Intézet. Kvár, 2007.
67. Kolumbán Vilmos József: A református népoktatás elvi alapjai. Népiskolai reformjavaslatok. In: *Református Szemle*. 109. 2. 2016. 191–201.
68. Kolumbán Vilmos József: A megfontolt iskolaszervező, Backamadarasi Kis Gergely. In: *Korunk*, 28. évf. 9. szám, 2017.
69. Kolumbán Vilmos József: Népoktatás a Küküllői Református Egyházmegyében. In: Kolumbán Vilmos József (szerk.): Non videri, sed esse. Tanulmányok a 60 éves Buzogány Dezső tiszteletére. *Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek 22*. Kvár, Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet 2017.
70. Kolumbán Vilmos József: Mítosz és valóság. Huszti András értékelése a 19. században. In: Kolumbán Vilmos József (szerk.): A „recepta religiók” évszázadai Erdélyben. Egyháztörténeti tanulmányok. *Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek 25*. Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet. Kvár, 2019. 167–187.

71. Kolumbán Vilmos József: A tanítók életkörülményei a 17-18. századi Erdélyben. In: Kiss Réka – Lányi Gábor (szerk.): *Hagyomány. Identitás. Történelem. Reformáció öröksége 3/1*. Károlyi Gáspár Református Egyetem. Bp. 2020. 119-138.
72. Kolumbán Vilmos József: Az 1786-os népiskolai reform és a végrehajtása. In: Kolumbán Vilmos József (szerk.): *Egyház, iskola, művelődés. Egyháztörténeti tanulmányok.* Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek 27. Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet 2020. Kvár, 144–161.
73. Kolumbán Vilmos József: Tanítói fizetések a széki egyházmegyében (17–18. század). In: Rüsz-Fogarasi Enikő (főszerk.): Oktatás Erdélyben – az elmélettől a gyakorlatig, a középkortól a 20. századig. Erdélyi évszázadok. *A Kolozsvári Magyar Történeti Intézet Évkönyve. VI*. Egyetemi Műhely Kiadó. Kvár, 2021. 115–146.
74. Kolumbán Vilmos József: Az oktatási infrastruktúra a a 17–18. században a vizitációs jegyzőkönyvek alapján. In: Csorba Dávid (szerk.): *„…Tanácsaid hűség és igazság" Reformáció öröksége 7. Bp. – Sárospatak:* Károli Gáspár Református Egyetem – Tiszáninneni Református Egyházkerület 2021. 2. köt. 263–274.
75. Kolumbán Vilmos József: Lelkészi és tanítói fizetések az Udvarhelyi Református Egyházmegyében, 1782. A reformáció századai. Egyháztörténeti tanulmányok. In. *Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzet, 31.* Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet – Egyetemi Műhely Kiadó, Kvár, 2022.
76. Kolumbán Vilmos József: A kolozsvári kollégium etikai kódexe 1786-ból. In: *Református Szemle* 116 (6). 2023.
77. Kornis Gyula: *A magyar művelődés eszményei. 1777–1848.* I. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. Bp., 1927.
78. Kovács András – Sipos Gábor – Tonk Sándor – Wolf Rudolf: Értelmiség és Erdély magyar társadalma a fejedelemség korában. In: *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület budapesti bemutatkozása*. 1995. január 15. Bp., 1995. 13–18.
79. Kökényesi Zsolt: *Főnemesek az iskolapadban: A magyarországi és az erdélyi jezsuita iskolahálózat főúri tanulói a 17-18. században.* ELTE Humán Tudományok Kutatóközpontja. Történeti Kutatóintézet. Bp., 2026.
80. Köpeczy Béla (főszerk.): *Erdély története. I.* Akadémiai Kiadó. Bp., 1987.
81. Köpeczy Béla (főszerk.): *Erdély története. II.* Akadémiai Kiadó. Bp., 1987.

82. Kőváry László: *Erdélyország statisztikája.* Kvár, Tilsch János. 1847.
83. Lukács Olga: *A felvilágosodás és a liberalizmus hatása az erdélyi egyházak kapcsolatára.* Presa Universitară Clujeană. Kvár, 2016.
84. Lukács Olga: Habsburg valláspolitika Erdélyben a XVII–XVIII. század fordulóján. *Hadtörténelmi Közlemények 2003/3–4*, 803–823.
85. Lukács Olga*:* A nőnevelés kérdése az erdélyi református intézményekben a 17–18. században. In: Kónya, Peter; Kónyová, Annamária; Kincses, Katalin Mária (szerk.) *Reformáció Közép-Európában. II.* Presov, Szlovákia. Vydavatelstvo Presovskej Univerzity, 2018. 547–559.
86. Magyar Vilmos: *A székelyudvarhelyi református kollégium.* Pátria irodalmi vállalat és nyomda. Bp., 1914.
87. Makkai László (szerk.): *Bethlen Gábor emlékezete*. Bp., Magyar Helikon, 1980.
88. Mezey László: *Deákság és Európa*. Akadémiai Kiadó. Bp., 1979.
89. Mészáros István: *XVI. századi városi iskoláink és a „studia humanitas”.* Akadémiai Kiadó. Bp., 1981.
90. Mészáros István: *Az iskolaügy története Magyarországon 996–1777 között.* Akadémiai Kiadó, Bp., 1981.
91. Mészáros István: *A humanizmus és a reformáció-ellenreformáció nevelésügye a 15–16. században.* Tankönyvkiadó. Bp., 1984.
92. Mészáros István: *Népoktatásunk szervezeti-tartalmi alakulása 1777–1830 között*. Tankönyvkiadó, Bp., 1984.
93. Mészáros István: Két Ratio Educationis: kiteljesedés vagy hanyatlás? In. *Magyar Pedagógia, 1985/1.* Akadémiai Kiadó, Bp., 1985.
94. Mészáros István: Egy megnevezés változásai: partikuláris iskola*.* In: *Magyar Pedagógia , 88 (1988),* 204–221.
95. Mészáros István: *Oskolák és iskolák.* Tankönyvkiadó. Bp., 1988.
96. Mészáros István: *Tradíció és modernizáció a 17. századi magyar iskolaügyben.* Magyar egyháztörténeti vázlatok. 1–2. 2001.
97. Mészáros Ádám: Az elemi népoktatás viszontagságai a XIX. század második felében a korabeli törvények tükrében egy nagyközség, Romhány példáján keresztül. In: *Pedagógiai Szemle. 2 évf. 3–4 szám.* 2016. 20–48.

98. Molnár Aladár: *A közoktatás története Magyarországon a XVIII. században.* I. MTA Könyvkiadó Hivatala. Bp., 1881.
99. Molnár B. Lehel: Az udvarhelyköri unitár[ius] ekkl[ézsi]ák javainak conscriptiója 1715. dec. 10-én. In: *Keresztény Magvető*. 105. évfolyam, 3–4. szám. Kvár, 1999.
100. Molnár B. Lehel: A püspöki vizitáció rítusa és rendszabályai az erdélyi unitáriusoknál a 17. században. In: *Keresztény Magvető*. 123. évfolyam, 2–3. szám. Kvár, 2017. 331-344.
101. Monok István: Protestáns iskolai könyvtárak tematikus összetételének változásai a reformáció első századában. In: Kolumbán Vilmos József (ed.): *A reformáció öröksége. Egyháztörténeti tanulmányok.* (2018), 411–426.
102. Monok István: Egyházlátogatási jegyzőkönyvek olvasmánytörténeti forrásértékeléséről. In *Folklorisztika 2000-ben. Folklór, irodalom, szemiotika. Tanulmányok Voigt Vilmos 60. születésnapjára*, II. köt. ELTE BTK Universitas Könyvkiadó. Bp., 2000. 661–670.
103. Nagy Péter Tibor: Magyar állami oktatáspolitika – a középkorban. In Németh András – Pukánszky Béla (szerk.), *Gyermekek, tanárok, iskolák – egykoron és ma. Tanulmányok a 30 éves Mészáros István tiszteletére*, ELTE Eötvös Kiadó, Bp., 2017.
104. Nagyajtai Cserei Mihály: *Históriája*, Emich Gusztáv Könyvnyomdája. Pest, 1852.
105. Németh András: A tanterem és berendezések története. In: *Iskolakultúra*, 2002/2 (12. évfolyam, 8–12. szám)2002 / 9. Szám. 17–28.
106. Nyárádi Zsolt: Katolikusok a 17-18. századi Udvarhelyszéken. In: *Magyar egyháztörténeti vázlatok*. 2013/3–4. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség. Bp., 2014. 80.
107. Nyárádi Zsolt: Középkori falvak Székelyudvarhely árnyékában. In: *A Csíki Székely Múzeum Évkönyve*. Csíkszereda, 2009. 83–128.
108. Nyárády R. Károly: Erdély népességének etnikai és vallási tagolódása a magyar államalapítástól a dualizmus koráig. in. *Erdélyi Múzeum,* 1–2 füzet. Kvár, 1997.
109. Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása. I–VI.* Helikon Könyvkiadó. Bp., 1982.
110. Ősz Sándor Előd: A vizitáció az Erdélyi Református Egyházban a 16–18. századokban. In.: *Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek*, 29. Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet – Egyetemi Műhely Kiadó. Kvár, 2022.
111. Ősz Sándor Előd: Az Erdélyi Református Egyház rektóriáinak adattára a fejedelemség-korban. In*:* Győri L. János, Oláh Róbert (szerk.): *Református kollégiumok és partikuláik*. Debrecen, 2024. 229–252.

112. Pál Judit: *Városfejlődés a Székelyföldön 1750–1914*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2003.
113. Péter Katalin: Az alattvalók ellenállási joga Magyarországon a reformáció után. In: Fabiny Tibor (szerk.): *Tanulmányok a lutheri reformáció történetéből*. A Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya. Bp., 1984.
114. Péter Katalin: *Papok és nemesek: Magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációval kezdődő másfél évszázadból*, Bp., Ráday Gyűjtemény, 1995.
115. Pokoly József: *Az erdélyi református egyház története. I.* Bp., 1904.
116. Pokoly József: *Az erdélyi református egyház története. II.* Bp., 1904.
117. Pokoly József: *Az erdélyi református egyház története. III.* Bp., 1904.
118. Pokoly József: *Az erdélyi református egyház története. IV.* Bp., 1905.
119. Sávai János: *A csíksomlyói és a kantai iskola története.* Szeged, 1997.
120. Sebestyén Kálmán: *A kolozs-kalotai (Kalotaszegi) Református Egyházmegye népoktatásának adattára a XV. századtól 1900-ig.* Bp., 1993.
121. Sebestyén Kálmán: A Küküllő vidék református népoktatása a XVIII. század végén és a XIX. század első felében. In: *Neveléstörténet,* 1. évf. 3-4 szám. Székesfehérvár, 2004. 96-111.
122. Sebestyén Kálmán: Az erdélyi magyar népiskolák eredményessége a XVIII-XIX. század fordulóján a vizitációs jegyzőkönyvek tükrében. In: Keszeg Vilmos (szerk.): *Iskolák, iskolamesterek, diákok Erdélyben. Iskola- és oktatástörténeti tanulmányok.* EME, Kvár, 2011.
123. Sipos Gábor: Marosszéki népoktatás a XV. századtól 1848-ig. In: Csetri Elek – Jakó Zsigmond – Tonk Sándor (szerk.): *Művelődéstörténeti tanulmányok.* Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1980.
124. Sipos Gábor: Háromszéki egyházszervezeti viszonyok 1581-ben. In: *Református Szemle*, 2003. nov-dec.
125. Sipos Gábor: *Reformata Transilvanica: tanulmányok az erdélyi református egyház 16–18. századi történetéhez.* EME. Kvár, 2012.
126. Sipos Gábor: Angol könyvek a kolozsvári református kollégium könyvtárában a 17. század második felében. In: Kolumbán Vilmos József (szerk.): *A reformáció öröksége. Egyháztörténeti tanulmányok*. Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek. 24. Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet. Kvár, 2018.

127. Sipos Gábor: A gyulafehérvári kollégium Marosvásárhelyre költözése. *Reformáció Öröksége*.7/1. Bp. – Sárospatak, 2021. 185–198.
128. Szabó Miklós – Szögi László: *Erdélyi peregrinusok: erdélyi diákok európai egyetemeken: 1701–1849.* Mentor Kiadó. Marosvásárhely, 1998.
129. Szabó Miklós – Tonk Sándor: *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban 1521-1700*. Fontes Rerum Scholasticorum IV. József Attila Tudományegyetem. Szeged, 1992.
130. Szádeczky Kardoss Lajos: *A Székely Nemzet története és alkotmánya.* Bp., 1927.
131. Szántó Konrád: *A katolikus egyház története*, I. kötet, Kossuth Nyomda, Bp., 1987.
132. Szilágyi Sándor (szerk.): *A magyar nemzet története.* Athenaeum kiadó. Bp., 1898.
133. Szőcs János: Elemi oktatás Csíkszékben (1571–1800) I. rész. In: *A Csíki Székely Múzeum Évkönyve*. Pro Print Kiadó. Csíkszereda, 2008.
134. Szőcs János: Elemi oktatás Csíkszékben (1471–1800). In: Keszeg Vilmos (szerk.): *Iskolák, iskolamesterek, diákok Erdélyben*. EME. Kvár, 2011.
135. Tófalvi Zoltán: A sóvidéki népoktatás története 1848-ig. In: *Századok*, 1992. 1 szám. Bp.
136. Tonk Sándor: *Erdélyiek egyetemjárása a középkorban*. Kriterion Kiadó. Bukarest, 1979.
137. Tóth György: *Az Unitárius egyház rendszabályai 1626–1850.* Minerva. Kvár, 1922.
138. Tóth István György: Írás, olvasás, könyv a paraszti műveltségben a XVII–XVIII. században. In: *Századok*. 129. évf. 1995 4. sz.
139. Tóth Levente: A bethleni Bethlen család szerepe az Udvarhelyi Református Egyházmegyében (17–18. század). In: Dáné Veronka; Szabadi István (szerk.): *„Eklézsiáknak, egyházi szolgáknak egyetlenegy dajkája" Tanulmányok Bethlen Gábor egyházpolitikájáról*. Debreceni Egyetem Történelmi Intézet. Debrecen, 2014.
140. Tóth Levente: Az 1824. évi székelyudvarhelyi generális zsinat megszervezése és lebonyolítása. In: *Református Szemle* XCIX. évf., 1. sz., 2006. 67–89.
141. Tóth Levente: Egyházmegyei összeírások, vagyonleltárak az Udvarhelyi Református Egyházmegyéből. In: *Református szemle* 100 (2007/4).
142. Tóth Levente: László Gergely (1798–1882). Vázlat egy 19. századi székelyföldi lelkész hétköznapjairól. In: Kolumbán Vilmos József (szerk.): *A „recepta religiók" évszázadai Erdélyben. Egyháztörténeti tanulmányok.* Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek 25. Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet. Kvár, 2019. 229–246.

143. Tóth Levente: Református népiskolai reformok nyomai Udvarhelyszéken (1780–1848). In: *Areopolisz.* Történelmi és társadalomtudományi tanulmányok. IV. Csíkszereda Székelyudvarhely, 2004.
144. Tóth Levente: Reformkori adatok Udvarhelyszék református népoktatásáról. In: *Areopolisz*. Történelmi és társadalomtudományi tanulmányok. V. Csíkszereda, 2006.
145. Tóth Levente: Udvarhelyszéki schola-mesterek a XVII–XVIII. századi bíráskodási jegyzőkönyvekben. In: *Areopolisz*. Történelmi és társadalomtudományi tanulmányok. VI. Pro Print Kiadó. Csíkszereda – Székelyudvarhely, 2006.
146. Tóth Levente: Lelkészek életkörülményei a Küküllői egyházmegyében. In: *A történelmi Küküllői református egyházmegye egyházközségeinek történeti katasztere. IV. 1648-1800. Maroscsapó – Vámosgálfalva.* Szerk.: Buzogány Dezső – Kovács Mária Márta – Ősz Sándor Előd – Tóth Levente. Kvár, 2012. 7–21.
147. Ugrai János: Kiváltságosok és kiszolgáltatottak. In: *Iskolakultúra* 2004. 6/7. sz. 156–165.
148. Uzoni Fosztó István – Kozma Mihály – Kozma János: *Az Erdélyi Unitárius Egyház története. III/1.* Magyar Unitárius Egyház, Magyar Unitárius Egyház Magyarországi Egyházkerülete, Országos Széchényi Könyvtár. Bp – Kvár, 2018
149. Varga Imre: A canonica visitatio. Fogalma, rövid története, jelentősége, in *Vigilia* 2. sz. 1977. 104–108.
150. Veszely Károly: *Erdélyi Egyháztörténelmi Adatok I.* A római kath. Líceum nyomdája. Kvár, 1860.
151. Zoványi Jenő: *A reformáczió Magyarországon 1565-ig*. Állami Könyvterjesztő Vállalat. Bp., 1986.
152. Zoványi Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon.* Szerkesztette: Ladányi Sándor. Magyarországi Református Egyház zsinati Irodájának Sajtóosztálya. Bp., 1977.

**Doktori disszertáció:**

1. Kolumbán Vilmos József: *Backamadarasi Kis Gergely élete és munkássága különös tekintettel ágendájára.* Doktori értekezlet az egyháztörténet tárgykörében. Kvár, 2005. https://dea.lib.unideb.hu/server/api/core/bitstreams/489351d8-6b27-474d-8e9b-a6d7cb4a8fc5/content – utoljára letöltve: 2024. február 29.

2. Molnár Lehel: *Az unitárius püspöki vizitáció rendszere a kora újkorban*. Doktori értekezés. Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészet- és Társadalomtudományi kar. Irodalomtudományi Doktori Iskola. Kvár – Szeged, 2020. https://doktori.bibl.u-szeged.hu/id/eprint/10652/ – utoljára letöltve: 2025. április 12.

**Kézirat**:

DÁNÉ, 2004.

Dáné Szilárd: *A bágyi Dánék nyomában*. Kézirat. 2024.